

EUROPA BE EUROPIEČIŲ

Marija Gimbutas, *The Language of the Goddess*, San Francisco: Harper and Row, 1989.

Palikdamas 1962 m. Turkiją, sukrovęs savo turtą į dėžes, radau dar laiko susitikti su savo draugais archeologais. Išgirdau apstulbinančius dalykus apie paskutiniuosius atradimus: daromi iškasinėjimai leido atidengti visai gerame stovyje išlikusius VII tūkstantmečio pr. Kr. gyvenamuosius namus, panašius į dabar Chicago ar Singapūre statomas, kubinės formos degtukų dėžutes. Nuo pat pradžios savo gyvenimo Artimuosiuose Rytuose teko pergyventi nuolatinį istorijos gilėjimo svaigulį. Mariampolėje išmokintas žiūrėti į Periklio ir Cezario laikus kaip į žilą Senovę, pamažu pripratau priimti Homero laikus jau kaip nebe pasaką ir nebebijoti laukinio 8-jo pr. Kr. amžiaus. Vėliau, plaukiant pro Dardanelus, paaiškino man, kad Troja su jos visais herojais, tai tik Troja III ar IV, kad po ja atkasti klodai liudija apie kitas, prieš troją buvusias Trojas. Pamažu prieš mano akis atsivėrė Mažosios Azijos II-is tūkstantmetis, su indoeuropiečių invazijomis: hititų — iš rytų, „jūros žmonių“ — iš vakarų, sukūrusių naujas karalystes, naujas kultūras. Tryliktame prieš Kristų amžiuje atsiradusi vieno Vyriausio Dievo idėja pasirodė tada kaip kuone postmoderniškas reiškiny, o trečiojo amžiaus monoteizmas — kaip avangardinė ideologija.

Ir štai besilankant Istambule, kolegos ėmė man pasakoti apie staiga plačiu mastu išsivysčiusią *yörtano* vazų prekybą: tai esanti naujai atrasta III-jo tūkstantmečio visą Mažąją Aziją aprėpusi homogeniška kultūra. Tų vazų dar daug ir nebrangiai galima esą rasti bazarė, nežiūrint kad vokiečiai jas masiškai supirkinėjo. Nusipirkau, žinoma, ir aš pora ašotėlių naujos kultūros atradimui atžymėti.

Tačiau rašyti aš imuosi apie Mariją Gimbutienę, o ne apie savo subjektyvų svaigulį, nuolat klimpstant ir grimstant į praeities gelmes, tuo metu, kai pasaulis toje 60-je dekadose su savo sputnikais skrido vis toliau ir aukščiau — atrodė, į ateitį. O taip rašyti gal ir turiu tiesos: turbūt tokio pat svaigulio apimta, ji ėmėsi aprašinėti, rekonstruoti kitą, kaimyninę, Europos, dar neapgyventos europiečių, kultūrą, apimančią laikotarpį tarp mano minėto kubinio namuko atkasimo ir II-jo tūkstantmečio pradžios indoeuropiečių, piemenų ir bastūnų, invazijas į Europą ir Mažąją Aziją, nelyginant šių dienų europiečių — į Viduržemio pliažus. Tai konstrukcija, bandant atstatyti dažniausiai iš šukių ir tik kartais iš apysveikiai išlikusių vazų ar statulėlių — ištisą kultūrą. Panaši rekonstrukcija, kurią Klorė daro su dangaus kūnais. Aprašinėju, analizuoju, pasakoja jis man, mums sėdint ramiai mažam Paryžiaus restoranėlyje, žvaigždes ir planetas, taip ir nežinodamas, ar jos dar gyvos, ar jau užgesę gal prieš kokius penkis milijonus metų. Gal tik paskutinius nebeegzistuojančių kūnų buvusios šviesos spindulius aš čia čiupinėju. Ir Gimbutienė, ir Klorė — praeities tyrinėtojai.

Leiskite man čia įterpti sakinį, kaip poetinę licenciją: ar jiedu ką nors bendro turi su lietuviška kultūra? O gal jie prisideda prie lietuviškos kultūros kūrimo?

Gimbutienės knyga — tai gražus 400 puslapių in-quarto albumas, su 2000 piešinių ir iliustracijų. Tai ilgo ir rimto darbo vaisius. Darbo didelio ir šviežio: tokio panašaus ikonografinio rinkinio, šiai epochai skirto, turbūt nėra. Jis sukels diskusijas, bus vienių išgirtas, kitų išpeiktas. Tai nesvarbu, svarbu, kad jis tampa mokslinės pažangos stimulu. Mudviejų mokytojo Romano Jakobsono mokslinė veikla šia prasme pavyzdinga: jo studija apie metaforą ir metonimiją šiandien, tiek metų praėjus, visų priimta kaip klaidinga savo postulatuose ir išvedžiojimuose, o tuo tarpu per trisdešimt metų ji buvo šimtų darbų, tyrinėjimų, diskusijų objektu ir pretekstu, leisdama tuo būdu padaryti stambiają pažangą šioje srityje.

Taip gali atsitikti ir su Marijos Gimbutienės pionieriškais darbais, kurie jau dabar susilaukia nemaža įvairių kritikų. Tačiau, mano giliu įsitikinimu, apie tai — apie iškeltas problemas ir jų kritiką — jau dabar reikia kalbėti vien dėl to, kad lietuvių kultūra ir jos darbuotojais besidomintys žmonės lengviau atskirtų grūdus nuo pelų, kad atskirtų mokslinius šarlatanus arba šiaip lengvabūdžius

mėgėjus nuo avangardinių dažnai ant slidaus ledo čiuožinėjančių mokslo žmonių, idant visokias(-ius) Deiveikes, Gedgaudus ir Statkutes — šiaip jau privačiai simpatiškus žmones — nesumaišytų su pagrįstas hipotezes rizikuoti bandančiais mokslininkais. Ilgai tylėjęs šiais klausimais ir nesidomėdamas, kaip mėgdavo sakyti Kossu, blusų hierarchijos reikalais, jaučiu pareigą pasisakyti mokslo ir kultūros vertinimo kriterijų krizėje, kuri reiškiasi dabar atgimstančioje Lietuvoje, kur Gavelis lyginamas su James Joyce, Adomas Jakštas su Heideggeriu, o Bernardas Brazdžionis su Dante Alighieri.

Pirmoji abejonė — ar nesugebėjimas suprasti, ar viena iki šiol dar neatskleistų istorijos paslapčių? — kyla, stebint mūsų autorės studijuojamos epochos vienalytiškumą, jos kultūrinių formų homogeniškumą. Kaip išaiškinti šio tūkstantmečio kultūrinį plokštumą — tai tinka ir Mažosios Azijos yortanų kultūrai — lyginant jį su sekančios epochos religinių, politinių, juridinių formų įvairumu? Kaip įsivaizduoti milžiniškas tos epochos erdves, apgyventas jokių konfliktų nepažįstančios žmonijos? — Tai pirmoji aporija, kurią sutinka šios epochos tyrinėtojai.

Kita, daugumos antropologų konsensu priimta hipotezė teigia, kad šios kultūros liekanos — šukės, vazos, statulėlės — yra ne ornamentiniai ir ne žaisminiai, nereikšmingi ženklai, o ritualiniai, prasmę turintys objektai ir dievybių pasaulio atvaizdai. Sekantis, jau silpnesnis teiginys — tai iš tų šukių daroma vieno ar kito tipo religijos rekonstrukcija. Šioje srityje jau galima tikėtis gausios kritikos: pagal Gimbutienę, jos epochą dominuojanti religija — tai Deivės-Motinos kultas, įsirašantis, jei neklystu, į Mircea Eliade mėgiamą „amžinojo grįžimo“ ciklą. Geros valios kritikai, į kurių sąrašą ir aš įsirašau, su nepasitikėjimu žiūri į beveik visišką vyriškų statulėlių — o tuo pačiu ir vyriškų dievybių — nebuvimą. Gimbutienė į tai atsako tvirtu, bet irgi tik hipotetiniu argumentu: vyrų nereikšmingumas ir su juo susijęs motinų kultas gali būti aiškinamas kai kuriose, nors ir negausiose, archaiškose bendruomenėse paliudytu aiškaus ryšio tarp kopuliacijos ir prokreacijos neatpažinimu. Tokia antraeilė vyrų rolė žmonijos dauginimosi procese galėjo, žinoma, favorizuoti moters gerbimą ir motinos kultą.

Tačiau vėlgi: keletas ar keliolika vyriškų Gimbutienės sukviestų statuečių apdovanotos gana stambia erekcine vyriško sekso figūra. Neabejotina, kad phallus kultas sutinkamas labai gausiose religijose

— toks greičiausiai yra ir lietuvių tikėjime užrašytas Pizius, — tačiau tai anaipol nėra visoms vyriškoms dievybėms būdingas bruožas: visoki audros, dangaus, požemių, vandenų dievai nepasižymi ypatingais seksualiniais privalumais. Tuo būdu ir išryški pagrindinė Gimbutienės atstatomos religijos koncepcija: jinai per didelę, dažnai dominuojančią reikšmę dieviškame pasaulyje ir jo įsivaizdavime priskiria seksualiniam planui, apleisdama kitas žmogiškų ambicijų ir siekimų dimensijas. Dar daugiau: šiame plane jinai išimtiną vietą skiria moters-motinos kultui. Tai turbūt ir bus pagrindinis jai taikomas kritikos bruožas, kurį palengvina ir papildomi ideologiniai motyvai — šiuo metu ryškiai pastebimas freudizmo įtakos humanitariniuose moksluose ir „moters laisvinimo“ judėjimų žymus susilpnėjimas.

Tačiau neseniai Liūto Mockūno dėka Lietuvoje apšauktas „nuogų mergų“ gerbėju ir globėju, negaliu, savęs neišsigindamas, nepripažinti Marijos Gimbutienės tezėms didelės dalies tiesos. Visų pirma, senovės religijos, — ir šiuo atveju turiu galvoje lietuvių ir graikų, kaip atstovaujančių tam indoeuropietiškam antrojo tūkstantmečio prieš Kristų mitologiniam klodui — neabejotinai leidžia atpažinti archaišką Žemės Motinos figūrą: Žemė, po tvano susiporuodama su milžinų rasės atstovu ir tuo būdu pagimdydama žmoniją, savo senumu skiriasi nuo Žemynos Žiedkelėlės, jau sukultūrintos, į mitinius ciklus įrašytos dievaitės. Tą patį graikuose galima pasakyti apie dvi nevienodo amžiaus žemės deives: *Gea* ir *Demeter*. Be to, lietuvių suverenų dievų sąrašė pasirodžiusios Medeina ir Žvėrūna yra ir laukinės prigimties, neigiančios vedybinius santykius, deivės, priešpastatytos kultūrai atstovaujantiems vyriškiems dievams. Taigi Marijos Gimbutienės tezės, jei tik jos nesuabsoliutintos — o ypač apšvarintos nuo jai prikišamo perdėto feminizmo dėmių — yra svarios, įtikinančios, iškeliančios naujas, naujai mitologijai statomas problemas.

Pagaliau — the last but not the least — turiu nurodyti, kas man pačiam asmeniškai atrodo vertingiausia šiame jos veikale: tai jos įnašas į simbolizmo problemų aiškinimą, atitinkantį aktualiausius šiuo metu semiotikos tyrinėjimus: Gimbutienė duoda gausią ir naują medžiagą bandantiems nustatyti ryšį tarp „figūratyvinio“ ir „abstraktaus“ vizualinio vaizdavimo priėjimų, padeda suprasti, kaip simboliai gimsta lyg ir savaime po poeto plunksna ar dailininko

teptuku. Vienas trivialus pavyzdys paaiškins, apie ką aš noriu kalbėti. Štai, sakysim, horizontali, banguojanti linija, kuri „simbolizuoja“ vandens paviršių — tai dar „mimetinis“ simbolizmas; o tačiau ta pati linija, bet vertikali ir įrašyta veide po dievaitės akimis — tai jau ašaros ir gailestis, ir „tikrojo“ simbolizmo pradžia. Tokių pavyzdžių jos albume gausu, jie atidengia simbolinio galvojiimo dirvonus. Galima tik apgailestauti, kad ji buvo užimta per dideliu skaičiumi šios epochos problemų, ir raginti autorę toliau ir giliau tęsti tyrimus šia kryptimi. O dar tik užsiminto ir vos pradėto darbo galimybės čia labai plačios. Štai, pavyzdžiui, Gimbutienės truputį skubus, kursyvinis ševronų, šių neuždarytų trikampių, aiškinimas, kad tai moteriško sekso simbolis: tai, žinoma, labai sugestyvi pastaba, leidžianti interpretuoti vazas puošiančių figūrų reikšmę, o vis dėlto ji lieka dar mimetinio simbolizmo plane. Tuo tarpu trikampio, vaizduojančio moters pubis plaukų pluokštę, simbolika eina žymiai toliau, įvesdama „tai, kas slepia“ ir „tai, kas slepiama“ binarinę kategoriją, tuo būdu įsijungdama į universalus pobūdžio tiesių ir apvalių linijų simbolinį antagonizmą. M. Gimbutienės tik keliais pavyzdžiais pailustruoto Cikladų meno (2800-2300 pr. Kr.) mano jau seniau numylėtos dievaičių figūrėlės atskleidžia gilesnes, ne vien kūniškumo, bet ir dvasiškumo, ne tik seksualinės, bet ir metafizinės moters, kaip pasaulio paslapčių gaubėjos, simbolines kategorijas.

Algirdas Julius Greimas

1990 m. liepa.

TARP BŪTIES IR NEBŪTIES

Markas Zingeris, *Vakaras vaikystėje* (Vilnius, Vaga, 1989).

Kadaise Romualdas Granauskas rašė apysakoj „Duonos valgytojai“, kad duona — tai noras ilgai ir teisingai gyventi, o pienas — troškimas gražiai ir ramiai numirti. (1) Marko Zingerio vedamasis eilėraštis iš tiesų irgi nieko daugiau neprašo, bet jis atsiskleidžia kaip skaudi žmogiška drama be galo sunkaus, beveik ir visai neįmanomo susitaikymo su būtim ir nebūtim: